

TÜRKÇE BASIM İÇİN EK
Miras Yaşıyor*

Yirmi beş yıl önce, İstanbul'daki bir Ermeni yayınevini *Aslan Kadının Mirası*'nı Türkçeye çevirip yayımlayacağını aklımın ucuna bile getiremezdim. Anneannem Elmas Tutuian/Tutuyan, 1915'te Kastamonu'da yaşadıklarını anlattıktan sonra arkasına yaslanmış, gözlerimin içine bakarak hikâyesini “bütün dünyaya anlatmamı” istemişti. O zamanlar kimselere anlatmak istememiştim. Kendimi zaten Amerikan toplumunda “derkenarda kalmış” hissediyordum. Bu hikâyeyi başkalarına anlatmak, onu ailemin geçmişinin bir parçası olarak kabul etmek, beni daha da dışarı iter gibi geliyordu. Anneannemin benimle paylaştıklarını kimseye anlatmadım, aile fertlerime dahi. Zaten ailemden kimse bana soykırımdan bahsetmemişi. Anneannemin hikâyesi, uzun yıllar boyunca içimde üstü örtülü vaziyette kaldı. Büyürken, onun hikâyesinin benimkiyle iç içe geçmemesi için ne kadar direnirsem direneyim, otuzlu yaşlarıma geldiğimde artık Elmas'ın hikâyesinin hayatımdaki merkezi rolünü kabul etmiştim. *Aslan Kadının Mirası* 1992'de yayımlandığı zaman, nihayet anneannemin bana verdiği görevi yerine getirmiş ve hikâyesini “dünyaya” anlatmıştım. Son yirmi beş yıl boyunca bu hikâyeyle birlikte kat ettiğim yol dolambaçlı bir yol oldu, ama şimdi Elmas'ın hikâyesinin doğduğu ve çocuklarını dünyaya getirdiği ülkede anlatılıyor oluşu, beni

---

* Bu metnin bazı bölümleri, daha önce yayımlanmış şu makalelerden uyarlanmıştır: Arlene V. Avakian, “A Different Future? Armenian Identity Through the Prism of Trauma, Nationalism, and Gender [“Farklı Bir Gelecek mi? Travma, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet Merceğinden Ermeni Kimliği”]. *New Perspectives on Turkey*, N. 42/Bahar 2010; Arlene Avakian, “Going Home? An Armenian American in Turkey” [“Eve Dönmek mi? Türkiye’de Bir Ermeni Amerikalı”], 24 Mayıs 2011; ve Arlene Avakian, “Hafıza Çakmaları Eşliğinde Kastamonu’ya Aile Köklerine Bir Yolculuk” *Agos*, 8 Ocak 2016.

hem büyük bir hayrete düşürüyor, hem de içimi sevinçle dolduruyor. Elmas'ın hikâyesi bu kitapla anayurduna dönüyor.

Elmas'ın Hikâyesini Kendiminkinin İçine Yerleştirmek

Anneannemin hikâyesi bu hatıratı yazmamdaki itici güçlerden biri oldu, ama aynı zamanda, “ırk”/etnisiteyi toplumsal cinsiyet tartışmalarının merkezine koymaya niyetliydim –kendi yaşamım ve onunki aracılığıyla toplumsal cinsiyetin diğer toplumsal yapılar ve bunlar arasındaki ilişkilere içkin olduğunu göstermek benim için önemliydi. 1970’lerin ilk yıllarında kadın özgürlüğü hareketinin başlamasıyla beraber hareketin aktivistlerinden ve 1970’lerin ortasında kurulan Massachusetts Üniversitesi Kadın Çalışmaları Programı’nın kurucularından biri olarak, aktivizm, araştırma ve eğitim süreçlerinde toplumsal cinsiyetin, diğer toplumsal süreçler ve kimliklerle etkileşimiymiş gibi, tek başına ele alınmasına karşı mücadele verdim. Kimberlé Crenshaw’un, günümüzde toplumsal cinsiyet çalışmalarının merkezinde duran “kesişimsellik” analizini geliştirdiği hayli etkili makalesi* yayımlanmadan çok daha önce, “ırk”** ve sınıfın toplumsal cinsiyet kadar merkezi olduğunu ileri süren beyaz olmayan kadınların çalışmalarından derinden etkilenmişim***.

* Kimberlé Williams Crenshaw, “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color,” *Stanford Law Review* 43/6 (1991): s. 1241-1299.

** “Rk” teriminden kastedilen biyolojik bir gerçeklik değil –ki zaten öyle değildir– zaman ve mekâna bağlı olarak değişim gösteren toplumsal bir yapıdır. Sözcüğün bu anlamına işaret etmek için terimi ırnak içinde kullanacağım.

*** Frances Beale, Student Nonviolent Coordinating Committee [Şiddete Karşı Öğrenci Koordinasyon Komitesi] aktivisti olup *Double Jeopardy: To be Black and Female* başlıklı kitapçıyı yayımlamıştır; bu kitapçık daha sonra, Toni Cade’nin çığır açan derlemesi *The Black Woman: An Anthology* içinde yer almıştır: Frances Beale, “Double Jeopardy: To be Black and Female”, *The Black Woman: An Anthology* içinde, yayıma hazırlayan Toni Cade, s. 90-100, New York: New American Library, 1970. The Combahee River Collective [Combahee Nehri Kolektifi], kendilerini kurdukları topluluğun adından başka bir şekilde tanımlamayan bir Siyah kadınlar grubu olup, “ırk”, sınıf ve toplumsal cinsiyetin keşşmesinin ana hatlarını belirten bir bildiri kaleme almışlardır: Combahee River Collective. “Combahee River Collective Statement”, *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* içinde, yayıma hazırlayan Zillah Eisenstein, s. 247-

Ermeni soykırımının kimliğimdeki merkezi rolünü anlamaya başlayabilmemde bu çığır açıcı çalışmaların ve sivil haklar hareketinin Amerika Birleşik Devletleri'nde yarattığı dönüşümün rolü çok büyük oldu. Kimlik inşasının “ırk”/etnisite, sınıf ve cinsellik kavramlarının toplumsal cinsiyetin yanına basitçe eklenmeleriyle anlaşılacak kadar karmaşık bir süreç olduğuna kani oldum –bu kavramlara birer ek olarak yaklaşmak toplumsal cinsiyete ayrıcalıklı bir konum veriyordu. Oysa, toplumsal cinsiyet de etnisite ve “ırk” tarafından inşa edilir, tıpkı etnisite ve “ırk”ın toplumsal cinsiyet tarafından inşa edildiği gibi. Ayrıca, toplumsal kimlikler belirli iktidar yapıları bünyesinde ve belirli zaman ve mekânlardaki toplumsal konumlanışların etkileşimleriyle kurulurlar. Örneğin, Ermeni aileleri erkek egemen ailelerdir ve benim dedem de hanenin reisi olarak, muhtemelen ailesi içinde erk sahibiydi ve ilaveten bir tüccar olarak, sınıfsal açıdan da ayrıcalıklı bir konumdaydı. Yine de, soykırım sırasında ailesini ya da kendisini koruyacak güce sahip değildi. Celple Osmanlı ordusuna alınmış ve kendisinden bir daha haber alınmamıştı. Karısı ve çocukları evlerinden koparılıp Kastamonu’yu terk etmeye zorlanmışlardı. Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri’nde beyaz olmayan erkekler, beyazların üstün olduğu anlayışı üzerine kurulu bir düzende ailelerini ya da kendilerini koruyacak güce çoğunlukla sahip olamıyorlar. Siyah erkekleri ve bazı kadınları hedef alan son polis cinayetleri dalgasının cezasız kalması da bunun çok açık bir göstergesidir. Yine benzer şekilde, beyaz işçi kadınlar “ırk” ekseninde ayrıcalıklı olabilirken, toplumsal cinsiyet ve sınıf ekseninde baskıya maruz kalabilmektedirler.

Bu hatırat bu etkileşimleri keşfedip, toplumsal yapıların bu şekilde algılanması ile ailemin soykırım hikâyesi arasında bağ kurmak yönünde bir girişim, ancak ironik bir şekilde, benim Amerikalı Ermeni bir kadın olmanın ne anlama geldiği meselesine gömülmem-

---

255. New York: *Monthly Review Press*, 1978. Şair, deneme yazarı ve aktivist June Jordan, bir dönüm noktası sayılan denemesi “Report from the Bahamas”ı, New England Kadın Çalışmaları Birliği’nin 1982 tarihli Salem Konferansı’nda açılış konuşması olarak sunmuştur. June Jordan, “Report from the Bahamas”, *On Call: Political Essays* içinde, s. 39-49. Boston: South End Press, 1985.

den önceki bir tarihte bitiyor. Kitabın son bölümünde, Ermeni soykırımından sağ çıkanların çocuklarıyla bulduğum bir toplantının ne derece zor bir deneyim olduğundan bahsetmekteyim. O toplantıya soykırım kurbanlarının ve soykırımdan sağ çıkanların çocuğu ve torunu olmanın psikolojik etkisini keşfetme arzusuyla gitmiştim, ancak diğer katılımcıların sadece Türkiye'nin soykırımı tanınması ve tazminat ödemesiyle ilgilenmesi beni hayal kırıklığına uğratmıştı. Acı veren bir tarihi paylaşmamıza rağmen, bu Ermenilerle bir akrabalık hissedemedim. Çünkü hatıratımda da dile getirdiğim gibi, "Ermeni olmakla ilgili kafa karışıklığım artık son raddesine ulaşmıştı." (s. 359) Bu yazıda da, Amerikalı Ermeni kimliğimi keşfedişimin ve Türkiye'ye ziyaretlerimin sonucu olan hayatımdaki muazzam değişimlerin hikâyesini anlatmakla işe başlayacağım. Ardından, kitabın yayımlandığı ilk tarihten bugüne dek ailemde ve hayatımda meydana gelen değişimleri kayda düşeceğim.

Amerikalı Ermeni Kadın Kimliğimi Ararken

Onca zaman Ermeni kimliğimden kaçışımın bedeli ağır oldu. Etnik kökenimin ve soykırım tarihinin yaşamımdaki merkezi rolünü es geçmem, kişisel farkındalığımda gelişimde büyük bir boşluk yarattı. Soykırım tarihi ile ilgili daha çok şey öğrenmeye çalıştım, ancak 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında soykırım tarihi ile ilgili daha çok şey öğrenmeye çalıştığım saf ve kurban edilmiş Ermenilerin karşısına barbar Türkleri koyan Ermeni anlatısının ötesine geçen, okunabilecek pek az kaynak vardı. Sözün özü, bu anlatılar Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Ermenilere ne olduğuna ve soykırım suçunun neden işlendiğine dair sorularıma yanıt vermiyordu. Son birkaç yıldır üretilen pek çok etkileyici bilimsel çalışmanın bundan yirmi beş yıl önce esamisi bile okunmuyordu.

Amerikalı Ermeni bir kadın olmanın ne anlama geldiğini idrak edebilmek için izlediğim diğer bir yol da seküler Ermeni örgütlerine katılmaya çaba göstermek oldu. İlerici bir feminist ve gerçek bir ateist olarak Ermeni kiliseleriyle ya da geleneksel cemaat dernekleriyle ilişki kurmanın yararlı olacağını hiç düşünmedim. Bu yüzden sadece,

cemaatin dinsel ve ataerkil geleneklerinin daha az sirayet ettiği örgütlenmeleri tercih ettim.

Bundan sonrası, Amerikalı Ermeni cemaat kurumlarına yönelik son derece eleştirel bir yazı olarak okunabilir, yine de bu kurumların soykırımdan önce ve sonra Ermeni göçmenlerin hayatta kalması açısından son derece önemli olduklarının altını çizmek isterim. 20. yüzyıl başının nativist* atmosferinde, bu cemaat kurumları, Güney ve Doğu Avrupalı göçmenler gibi ayrımcılığa maruz kalan Ermeniler için sınırlanacak bir liman oldular. Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni etnisitesinin ırklar hiyerarşisindeki yeri 1909'a dek muallaktaydı. Bu tarihte Yüksek Mahkeme, Ermenilerin beyaz olduğu ve bu nedenle vatandaşlığa geçebilecekleri kararını verdi. Beyazlık 1952'ye kadar vatandaşlığa kabul edilmenin bir önkoşulu olarak kaldı.** Bu karar Ermenilerin vatandaşlığa kabulünü sağlamış olsa da, ayrımcılığın diğer yüzlerini ortadan kaldırmadı. Örneğin Ermenilerin ev sahibi olmalarını düzenleyen kısıtlayıcı mülkiyet sözleşmesi, 20. yüzyılın ortalarında sivil haklar hareketinin talepleri sayesinde kanun koyucular bu türden uygulamaları yasadışı olarak tanımlayınca dek yürürlükte kaldı.

Beyazlık önkoşulunu yerine getiren ve böylelikle ABD toplumunda toplumsal ve ekonomik basamakları tırmanabilen diğer etnik gruplar gibi Ermeniler de birtakım önemli kazanımlar elde ettiler. Amerikalı Ermeniler artık sistematik ayrımcılığa ya da ötekileştirmeye maruz kalmıyor. Bununla birlikte ABD hükümeti ne soykırımı resmen tanıdı, ne de kongre 24 Nisan'ın soykırımı anma günü olması için verilen çok sayıda önergeyi kabul etti. Bu gönülsüzlüğün Ermenilere karşı durmaktan çok, önemli bir müttefik olarak görülen Türkiye'ye taviz vermekten kaynaklandığına inanıyorum. Son yirmi yıldır, önde gelen gazeteler Ermeni soykırımının başına "iddia edilen" nitelemesini koymaktan imtina ediyor ve 2015'te Washington

* Nativist: (ABD'de) Bir ülkede doğanların hak ve çıkarlarını o ülkeye sonradan göç edenlerinkine karşı koruma politikasını destekleyen kişi. (ç.n.)

** Ian F. Haney Lopez, *White by Law: The Legal Construction of "race"* (New York: NYU Press, 1996) s. 205; Lopez bu çalışmasında, Asyalı Amerikalılar gibi diğer göçmen gruplarının vatandaşlığa kabul sürecini belgelere dayanarak incelemiştir.

DC Ulusal Katedrali'ndeki Dünya Kiliseler Konseyi'nin düzenlediği anma töreninde pek çok farklı dinin liderinin yanı sıra zamanın Başkan Yardımcısı Joe Biden ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın da hazır bulunması, yüzüncü yılında soykırıma verilen önemin arttığını gösteriyordu. Ülke çapında pek çok kamusal alanda soykırım kurbanlarının ve soykırımdan kurtulanların anısına adanmış çok sayıda plaket, heykel ve park var artık.

Amerikalı Ermeni örgütleri ülke çapında Ermeni cemaat kurumları oluşturmayı başardılarsa da, bunlar değişen çağa ayak uydurabilen enerjik yapılar olmaktan çok değişime ayak direyen kurumlar olageldiler. İlk deneyimim Providence'taki Brown Üniversitesi'ne bağlı Afrika Çalışmaları Programı'nda Ermeni kadınları üzerine bir proje yürüten Rites and Reason* Programı'ndaydı. Deneyimlediğim doğrudan bir Ermeni örgütü değildi ama sonraki yıllarda Ermeni cemaat kurumlarıyla yaşayacaklarımın habercisi oldu. 1982-1984 arasında projede araştırmacı akademisyen olarak görev aldım. Cemaatteki Ermeni kadınlarla ilgili malzeme toplamaktan sorumluydum. Bu malzeme Ermeni cemaatiyle sıkı bağları olan Amerikalı Ermeni genç bir kadın oyun yazarının kaleme alacağı tiyatro oyununun çıkış noktasını oluşturacaktı. Mülakat yaptığım bütün kadınlar da Ermeni cemaatiyle sıkı bağlar içindeydi; neredeyse hepsi Ermeni erkeklerle evliydi, Ermenice konuşuyordu ve pek çoğu en azından bir kere kültür mirası turlarıyla Ermenistan'a gitmişlerdi. Neredeyse bütün kadınlar ev dışında bir işte çalışmanın yanı sıra ev işlerinden ve çocuk yetiştirmekten de sorumluydular. Her ne kadar hiçbiri kendini feminist olarak tanımlanmasa da, kıymetlerinin bilinmemesinden, ev içinde ve cemaat içinde iş yüklerinin görmezden gelinmesinden şikâyetçiydiler. Pek çoğu erkek kardeşlerinin el üstünde tutulmasından dolayı ailelerine karşı öfkeliydiler, bazıları eğitimlerine devam etmek konusunda teşvik edilmeyip Ermeni erkeklerle evlenmeye ve Ermeni çocuklar büyütme zorlanmış oldukları hissini taşıyorlardı. Oysa proje sonunda yazılan oyunda araştırmamı hiç dikkate almayıp, cemaatle bağlantısı kopmuş genç bir kadının yeniden yu-

---

* Töre ve Mantık. (ç.n.)

vaya, ailenin ve cemaatin sıcak, güvenli kucağına dönüş hikâyesini anlatmayı seçtiler. Çok öfkelenmiştim. Bana büyük bir samimiyetle içlerini açan bu kadınlara –ki içlerinden bazıları daha önce bir kadın olarak yaşamlarına dair kaygılarını hiç dile getirmemişti– ihanet edildiğini hissettim. Oyun benim araştırmamın sonuçlarından yola çıkacaktı, onun için beni araştırmacı olarak projeye davet etmişlerdi. Onlara bunu hatırlatmaya çalıştım ama nafiye. Ne oyun yazarını ne de programın direktörünü ikna edebildim. Verdikleri tek taviz, programa, oyunun araştırma sonuçlarıma dayanmadığını belirten bir ibare eklemek oldu.

Bu deneyimin hemen akabinde* Ermeni kadınlar üzerine birkaç araştırma projem daha oldu. Ermeni Öğrenci Birliği'nin birkaç şubesinden Amerikalı Ermeni kadınlar üzerine konuşma yapmak için davet aldım. Daha sonra, Massachusetts, Cambridge'deki Zoryan Çağdaş Ermeni Araştırmaları ve Dokümantasyon Enstitüsü tarafından, "Çağdaş Ermeni Kültürü ve Kadınların Statüsü: Çelişki ya da Fırsat" başlığını verdiğim bir dizi atölye çalışmasını yönetmek üzere davet edildim. Bu deneyimler sayesinde, pek azı kendini feminist olarak adlandırırsa da toplumsal cinsiyet konularına ilgi duyan Ermeni kadınlarla ve birkaç erkekle bağ kurma fırsatım oldu. 1985'te, üç ayda bir yayımlanan *Ararat* dergisinin editörü Leo Hamalian benimle iletişim kurdu ve Ermeni kadınlara ayrılacak bir özel sayının giriş yazısını yazmamı önerdi.** Bu özel sayı ve cemaatteki toplumsal cinsiyet algısına dönük genel sorunlar hakkında yaptığımız sohbetler esnasında, Ermeni feministler üzerine bir başka özel sayı daha çıkarmasını tavsiye ettim ve o da büyük bir heyecanla kabul etti. Bu sayı da 1988'de yayımlandı.*** O dönemlerde Ermeni ve feminizm kavramlarının bir araya gelmesi imkânsız gibi görünse, tek başıma olmadığını biliyordum. Benim gibi feminist olan başka Ermeniler

---

* *Aslan Kadının Mirası* 1992'de yayımlandı, ancak ben tezimi 1984'te tamamlamıştım. Metin biçim ve anlaşılabilirlik bakımından yayıma hazırlık aşamasından geçti, ancak yeni içerik eklemedim. Bu nedenle kitap, tezin tamamlanmasından sonraki sekiz yıla, 1984'ten sonrasına dair herhangi bir bilgi içermemektedir.

** *Ararat Quarterly: Remarkable Women Special Issue*, 27.4 (Sonbahar, 1986).

*** *Ararat Quarterly: Special Feminist Issue*, 29.4 (Sonbahar, 1988).

de olmalıydı. *Ararat*'ın özel sayısına yazdığım giriş yazısında da ileri sürdüğüm gibi, Ermeni kadınlarla yaptığım araştırmada ve Ermeni cemaatinden kadın ve erkek grupları ile görüşmelerimde edindiğim izlenim şuydu: Cemaat içindeki erkek egemenliğinin pozitif ya da negatif etkisi üzerine fikir ayrılıkları olsa da Ermeni cemaatinin erkek egemen olduğu konusunda herkes hemfikirdi. Aramızda başka feministlerin de olması gerektiğine dair güçlü kanaatim, dergi için yaptığımız makale çağrısına tüm ülkeden gelen çok sayıda yanıtla doğrulanmış oldu. Bu çağrının kendilerine bir nefes aldığını söylüyorlardı. Özel sayının giriş yazısında, “Tek olduklarını düşünmüşlerdi: tek Ermeni feminist. En azından bu sayı var olduğumuzu ortaya koyacak. Yaratık/Ucube değiliz,” diye yazmıştım. Sonra da o zamanın deyişiyle “Kız kardeşlerimiz var,” diye devam etmişim.*

1988 yılında çıkan *Ararat* dergisinin Feminist Özel Sayısı'nda yirmi iki kadın ve iki erkeğin yazılarını yayımladık. İçlerinde kişisel anlatılar da vardı. Örneğin, Zabelle mahlasıyla çıkan bir yazıda, Ermeni bir lezbiyen olmanın nasıl bir deneyim olduğu anlatıyordu. Ermeni kadın yazarlar, meslek sahipleri ve feministler üzerine makaleler ve Ermeni kadınlarca kaleme alınmış şiirler vardı. Çalışmaların tamamı feminist perspektiften yazılmıştı ve bazıları, benim yazdığım giriş yazısı da dahil, ırkçılığa karşı eleştirel göndermeler de içeriyordu. *Ararat*'ın editörü Leo Hamalian coşkulu bir geri dönüş olacağı beklentisi içindeydi, ancak sadece iki okur mektubu alındı ve sayının koparacağını umut ettiğimiz o fırtına kopmadı. Aksine kulakları sağır eden bir sessizlik vardı.

90'lı yılların başlarında, Ermeni halkının fotoğraf arşivini derleyen Project SAVE, Zoryan Enstitüsü ve Uluslararası Ermeni Kadınlar Birliği'nin (AIWA) de aralarında olduğu bazı Ermeni örgütlerinin yönetim kurullarında görev aldım. Üzerinde pek az sayıda çalışma yapılmış olan Ermeni Soykırımı'yla ilgili kuşaklararası travma aktarımı meselesiyle yakından ilgileniyordum. Zoryan Enstitüsü, atölyeleri yönetmemi istedikleri zaman olduğu gibi, bu ihmal edilmiş alanda da liderlik rolünü üstlendi ve konu hakkında bir günlük bir konferans düzenleme önerimi kabul ettiler. Birkaç psikolog travma

* agy, s. 5.

konusuna değinen sunumlar yaptı ve küçük gruplar oluşturarak katılımcıların kendi ailelerinde yaşadıkları deneyimleri ve soykırımı dair duygularını ifade edebilecekleri bir ortam sağlandı. Çok başarılı bir gün oldu, katılanlar kendileri açısından bunun yaşamlarını değiştiren bir deneyim olduğunu söyleyerek, bizlere teşekkür ettiler. Yine de, Boston bölgesinde büyük ve aktif bir Ermeni cemaati yaşamasına, Zoryan'ın tüm prestijine ve konferansın mükemmel biçimde duyurulmasına rağmen, katılan sayısı sadece yirmiydi. Bu konu hayatta kalanların torunlarının bile yeterince ilgisini çekmemişti. Maalesef, *Ararat*'ın özel sayısı karşısındaki sessizlik de bir defaya özgü değildi.

En zor olanı ise AIWA'da yaşadığım deneyimdi. Bu örgüt ile ilgili büyük umutlarım vardı, ancak, kurucularından ikisi açıkça feminist olmasına rağmen, feminizme ilişkin herhangi bir göndermeyi bu kadın örgütlenmesinin gündemine aldırmanın oldukça yüksek bir muhalefetle karşılaştığını fark ettim. Şimdilerde örgütün misyon bildirisi kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapan bir dil içermekteyse de, 1980'lerde AIWA bildirisine açıkça feminist olan herhangi bir ibareyi dahil etmek yönündeki tüm çabalarım başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kişisel olarak daha da rahatsız edici olan ise, *Aslan Kadının Mirası*'na karşı tepkisiz kalınmasıydı. *Miras*, o zaman için bir ilkti ve 2008'e kadar da Amerikalı Ermeni bir kadın tarafından yayımlanmış tek hatırat olarak kaldı. *Miras*'ın yayımlanmasından bir yıl sonra, 1993'teki yıllık toplantının konusu Ermeni kadın kimliği idi, ama ebeveynlerinden biri Ermeni olan ve açılış konuşmasını yapan romancının, Ermeni ailesini ve cemaatini romantikleştirmesi benim açımdan bir düş kırıklığı oldu. On yıllık bir zaman dilimi boyunca bu gruplarla çalıştıktan sonra, bu şekilde kendim olarak kalmamın –ilerici, ırkçılık karşıtı, feminist bir Ermeni kadın– mümkün olmadığını gördüm ve Amerikalı Ermeni örgütlenmelere dahil olmak sevdasından vazgeçtim.

Ermeni cemaati örgütlenmelerinde yaşadığım zorlu deneyimler cesaretimi kırmış olsa da, bu sayede cemaat hakkında pek çok şey öğrendim ve Ermeni kadınlara ilişkin merakım daha da arttı. Tıpkı benim gibi kendini yabancılaşmış hissedenden bazı kadınlarla tanış-

tım, bu da ancak, *Aslan Kadının Mirası*'nın yayımlanmasından ve bir Amerikalı Ermeni feministler grubunun bir parçası olmamdan sonra mümkün oldu. Tıpkı benim gibi kendini yabancılaşmış hissedeni bazı kadınlarla tanışma fırsatı buldum. Ama kendimi Amerikalı Ermeni bir kadın grubunun parçası hissetmem ancak *Aslan Kadının Mirası*'nın yayımlanmasından sonra mümkün oldu. Kitabın okumalarından birine katılan genç bir kadın, Martha Boudakian, okumadan sonra Ermeni feministlerden oluşan bir grup kurmanın ilgimi çekip çekmeyeceğini sordu. Ermeni gruplarla yaşadığım olumsuz deneyimlerden sonra temkinli davranmama karşın, bir toplantı planlamak için onunla buluşmayı kabul ettim. Gündemin katılan kadınlarca belirlenmesini istediğimizden, neden geldiklerini ve bu gruptan ne beklediklerini sorarak başlamaya karar verdik. Bu sorulara ilk benim yanıt vermemin buzları kıracağını düşündük. Martha ve arkadaşları –bazılarıyla *Miras* okumasında tanışmıştı– bu tür bir gruba sıcak bakacak kadınların isimlerini bir araya getirmeye giriştiler. Kulaktan kulağa yayılarak oradan buradan isimler derlendi, toplandı ve sayı otuzlara ulaştı. Bu sayı en iyimser olduğumuz anlarda bile tahmin edebildiğimizden daha fazlaydı. Duyuru şöyleydi: İlerici, ırkçılık karşıtı, Ermeni feministlerin bir araya gelip hayatlarından bahsedeceği tüm gün sürecek bir toplantıya davet.

Amerikalı Ermeni Kız Kardeşlerimi Bulmam

Massachusetts'in batısındaki evimden Cambridge'e kadar iki saat süren yol boyunca toplantıda söyleyebileceklerimi düşündüm. Hem heyecanlı hem de endişeliydim. Toplantı konusunda kaygılıyım ve Ermeni kadınlarla buluşmayı planlarken ne elde etmeyi umduğumu merak ediyordum. Toplantıya on beş kadın katıldı. Çember halinde oturup kadınların kara gözlerine ya da bir tanesinin havuç kızılı saçlarına şaşkınlıkla bakarken, bu toplantının organize edilmesine katkı olduğu için mutlu olduğumu ve buranın hem Ermeni bir kadın, hem yetişkin bir kadın ve hem de siyaseten ilerici bir kadın olarak kabul görebileceğim bir mecra olmasını umut ettiğimi söyleyerek, gayriresmi bir girizgâh yaptım.

Çemberdeki bir kadından diğesine yavaşça ilerledikçe, kendi hayatıma dair deneyimlerimin odadaki diğ kadınların seslerinde yankılandığını duydukça, gözyaşlarımı tutamadım. Erkek çocukların el üstünde tutulduğu ailelerde kız çocuğu olmanın sızısı, kadın olduğumuz için sınırlanmaya ve kontrol altında tutulmaya duyulan öfke, ailelerimizin ve cemaatimizin siyasi muhafazakârlığı karşısındaki yılgınlık, yetişkin birer kadın olabilmek için ailelerimizin yanından ayrıldığımızda kendimizi içinde bulduğumuz yalıtılmışlık ve bütün bunların ardında pusuya yatmış bekleyen, konuşulmayan dile dökülmesi: Doğrudan aile büyüklerimiz öldürülmüş olsun ya da olmasın, hayatlarımızı biçimlendirmiş olan 1915 Ermeni soykırımı. Tek tek her bir kadının paylaşımı daha derinleşmeye, daha yoğun bir ilgiyle dinlenmeye başladıkça yarattığımız bu ortam bizi sarıp sarmaladı, besleyip büyüttü ve daha önceden dile getirmeye cesaret bile edemediğimiz bir şeyi, bizi birleştirecek bir bağı kurabilmenin özlemini çektiğimiz gerçeğini su yüzüne çıkardı. Kadınlardan biri hayatındaki zenginliklerden bahsetti. Arkadaşlarından, yakın ilişkisinden, araştırmasından, akademisyenliğinden ve öğretmenliğinden. Yine de bir boşluk hissediyordu, ruhunda bir delik vardı ve birlikte yarattığımız bu ortamda konuşan sesleri duydukça bu delik kapanıyordu.

Bir başka kadın kendini tanıtır ruhumun karanlık dehlizlerinde bir ışık yaktığında çemberi tamamlamak üzereydik. “Adım Maro Kaloustian* ve lezbiyen bir Ermeni olarak burada bulunmaktan çok mutluyum.” Kalbim çarpmaya başladı. Lezbiyen mi? “Lezbiyen bir Ermeni olarak...” demişti. Tuhaf bir biçimde, bu toplantının ne anlama gelebileceğine dair o kadar düşünüp taşınmış ancak cinselliğimi hiç hesaba katmamıştım. Ama şimdi çemberi yarıp, “Ben de. Ben de lezbiyen bir Ermeniyim,” diye bağırarak istiyordum. Beni sarsıp kendime getiren, lezbiyen olduğunu söylemesi değildi. Hayat arkadaşım Martha ile olan ilişkim kitabımın büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Yaşamımın büyük bölümünde lezbiyen kimliğimi açık ederek yaşamıştım. Yine de bütün o radikal feminizmime rağmen, Ermenilik söz konusu olduğunda lezbiyenliğimi hiç gündeme getirmemiştim. Ermeni cemaatinde bir feminist olarak o kadar dışarıda

* Söz konusu isim değiştirilmiştir.

kalmıştım ki bir de lezbiyen olarak açılmayı aklımın ucundan dahi geçirmemiştim.

Yılda üç kez buluşmaya devam eden bu feminist grup kendimizi olduğumuz gibi, tüm varlığımızla, tüm parçalarımızla ifade etme fırsatı oldu. Birbirimizi duyduk. Birbirimize tutunduk. Birlikte ağladık ve güldük. Amerikalı Ermeni benliğimi, toplumsal cinsiyetimi, “ırk”ımı, sınıfımı ve “cinselliğim”le beraber kimliğimin merkezine yerleştirebildim. Bu grupta olmak, son derece güçlendirici ve iyileştirici bir deneyimdi. Sekiz yıl boyunca grubun bir üyesi olarak kaldım. Grup, yirmi beş yılın ardından kurucu bazı üyeleri de dahil olmak üzere hâlâ toplanmaya devam ediyor.

2009: Türkiye İle İlk Karşılaşma

Bu süreçte, Amerikalı Ermeni bir kadın olmamla barışmakla kalmayıp kimliğimin bu parçasını akademik çalışmalarım da taşımaya başladım. Sonra 2009’da hayatımda ilk defa Türkiye’ye gittim ve bu yolculukla birlikte önümde yepyeni bir dünya açıldı. Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları kapsamında bir konuşma yapmam için Ayşe Gül Altınay’dan e-posta aracılığıyla bir davet almıştım. Bende ki ilk tepkime –bir tepki değil, tepkime– bunun bir çeşit dolandırıcılık olduğu yönündeydi ve mesajı neredeyse siliyordum. Etkinliğin, *New York Times*’da çıkan suikast haberiyle hakkında bilgi sahibi olduğum Hrant Dink’e adanmış olması, durup bir kez daha düşünmemi sağlayan tek şey oldu. İlginç ve cesur bir adam olduğu çok belliydi. Bu beni durdurdu. Belli ki, biraz daha bilgi edinmeliydim. Ayşe Gül Altınay kimdi? Erkek miydi, kadın mıydı? Hakkında biraz araştırma yaptım ve Duke Üniversitesi’nde antropoloji doktorası yapmış bir kadın olduğunu öğrendim, Kadın Çalışmaları alanında da diploması olduğunu görmek beni daha da rahatlatmıştı. Konferans başlığının “Anadolu ve Komşu Bölgelerinde Toplumsal Cinsiyet, Etnisite ve Ulus-Devlet” olması da ayrıca ilgimi çekmişti. Ama hâlâ şüphelerim vardı. “Davet için teşekkürler. Çalışmalarımın Ermeni soykırımını ile sıkı sıkıya ilintili olduğunu biliyor olmalısınız. Elbette bir tebliğ sunmayı çok isterim, ancak teması soykırım olacaktır. Ne

Arlene Voski Avakian, Türkiye'ye ilk kez 2009'da, Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları'nda konuşma yapmak üzere geldi. Yanındaki, diasporadan bir başka akademisyen, Hourig Attarian.

düşünürsünüz?” Ayşe, hem Türk hem de Ermeni konuşmacıların sunacağı soykırım konulu başka tebliğler de olacağını söyleyerek içimi rahatlattı. Bu beni ikna etti. Nihayet katılmaya karar verdim. Hayat arkadaşım Martha da benimle gelmeye razı olunca hepten rahatladım. Sevgili arkadaşım Hourig Attarian ile aynı panelde olacağımı öğrenmek de ayrıca rahatlatıcıydı. Alabileceğim tüm desteği almaya ihtiyacım olduğunun farkındaydım.

İstanbul'da olmak çelişkili ve güçlü hisleri su yüzüne çıkardı. Aynı anda hem yabancı hem tanıdık, hem kaygı verici hem rahatlatıcı bir dünyaydı bu; bir yabancı olduğumun farkında olmama rağmen tuhaf bir biçimde evimdeymiş gibi hissettiğim bir yerdi. Türkiye'de olmak, Türk hükümetinin ve vatandaşlarının çoğunun soykırımı tanımamaya devam etmesi karşısında duyduğum öfkeyi de açığa çıkarmıştı. New York'tan direkt uçuşumuza başladığımız o ilk anda bile, bu yolculuğun daha öncekilerin tümünden daha farklı olacağını biliyordum. Uçtakitlerin çoğu bana ve aileme benziyordu. Özellikle erkeklerin beden dili, her ne kadar İran'da yetişmiş olsalar da, babam

veya amcalarıminkine tıpatıp benziyordu. Tanıdık bildik insanların arasındaymışım gibi hissettim. Atatürk havaalanına indiğimde kulağıma çalınan Türkçe konuşmalar aynı anda hem tanıdık hem de anlaşılmaz geliyor, midemin korkudan kasılmasına neden oluyordu. Bu korku, sırada dikilip Türkiye devletinin bir memurunun pasaportumuza onay vermesi için beklediğimiz esnada daha da arttı. Sokağa çıktığımda, bu kez ailemin evinde pişen yemeğin kokusuna benzeyen kokular kendimi evimde hissettirdi. Ama aynı zamanda New York ve New England'da yetişkin hayatımın çoğunu geçirdiğim üniversite kasabalarında kültürel olarak ne kadar yabancı hissettiğimi de hatırlattı. İstiklal Caddesi'nde yürürken restoran camekânlarında kebab, lahmacun, mantı tabaklarının resimlerini gördüğümde, kendi kültürümün "öteki" sayılmadığı bir yerde yaşasaydım, nasıl bir hayatım olurdu, diye düşündüm. Hemen akabinde, her yerde sergilenen ay yıldızlı devasa kırmızı bayraklar ve ellerinde makineli tüfekleriyle dört ya da beş kişilik gruplar halinde gezen polislerle karşılaştığımda, korkum ve öfkem geri döndü.

Bu şizofrenik ruh hali, konferans esnasında yerini şaşkınlığa, tesselliye ve umuda bıraktı. Soykırımı tartışan, bunun yaşandığını ve Ermeniler, Türkler ve Türkiye Devleti açısından devasa sonuçlar doğurduğunu dile getiren Türkleri dinledim. Sadece soykırım sözcüğünü kullanmış olmaktan dolayı hapse atılma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını bildiğimden, Türkiyeli akademisyenlerin ve aktivistlerin gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek mevcut Türkiye devletince ezilen Ermeniler ve diğer azınlıklar üzerine çalışarak büyük bir riski göze aldıklarının farkındaydım. Ermenistan Cumhuriyeti'nin yanı sıra diasporadaki Ermeniler, Türkler, Kürtler, Boşnaklar ve bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu boyunduruğu altında ezilen diğerleri için tarihimizi ve güncel meselelerimizi toplumsal cinsiyet ve etnisite perspektifinden bakarak tartışabileceğimiz bir ortak bağlamın mümkün olması, hatta bunun bu kadar doğal görünmesi beni hayretler içinde bırakmıştı. Müşterek ve müstakil tarihlerimizi nasıl daha iyi anlayabileceğimiz ve gelecekte ne gibi projelerde ortak çalışmalar yürütebileceğimizi konuşuyor olmamız beni ayrıca çok şaşırtmıştı.

O esnada ne kadar çok şey bilmediğimi, daha önce aklımın ucundan bile geçemeyen bir sürü şeyi öğrenmem gerektiğini şaşırarak fark ettim. Bir zamanlar oralarda yaşayan Ermeni topluluklarının yok edildiği yerler olarak isimleri kulağıma aşına gelen şehirlerin adlarını duydukça, gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek günümüz Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki bilgimin Ermeni Soykırımı'nın ötesine geçmediğinin ayırdına vardım. Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Sivas'ta hayatta kalıp devam edenler olmuştu. Belli ki öğrenmem gereken daha çok şey vardı.

Ayşe'nin ilk e-postama yanıtında ve diğer Türklerin Ermeni meselesi karşısındaki tepkilerinde bana hemen tanıdık gelen bir şey daha vardı. Beyazlık üzerine düşünen ve yazan, ırkçılık karşıtı beyaz bir aktivist olarak, soykırımla ve inkâr edilen öteki zulümlerle yüzleşen ve buna karşı tavır alan Türklerle ABD'de kurumsallaşmış ve bireysel ırkçılığa karşı duran beyazların gelişim çizgilerinde bariz bir benzerlik olduğunu fark etmeye başladım. Tahakküm kuran bir grubun mensupları olarak zulmü, kendi akademik çalışmalarında ve eylemliliklerinde hem toplumsal hem de bireysel düzlemde ifşa etmeye çalışıyorlardı. Bu Türkler, aynen ABD'deki ırkçılık karşıtı aktivistler gibi, soykırımla sonuçlanan ırkçılığı ifşa etmekle kalmayıp, ülkenin temellerinin kimileri için demokrasi kimileri içinse kölelik ve toplum kıyım olduğunu gösteren çalışmalar yapıyorlardı. Adil bir toplum yaratmak için adım atmanın olmazsa olmazı işte buydu. Bu türden bir çalışma her zaman risk taşır. Birleşik Devletler'de farklı zamanlarda ırkçılık karşıtı eylemlerde hayatlarını kaybedenler oldu. Ancak Türkiye bağlamında göze alınan risk, benim tecrübe ettiğim herhangi bir halinden daha büyük bir riskti.

Sunumların bazıları beni derinden etkiledi. Özellikle de Fethiye Çetin'in anneannesinin Ermeni olduğunu keşfetmesi üzerine olan sunumu. Bir subay kendi evinde bir Türk olarak yetiştirmek için, Fethiye'nin anneannesini çocuk yaşta kaybetmiş ailesinden almış. Fethiye kökenlerine dair bu yeni bilgiyi edindiğinde kendi hayatının ve çalışmalarının da buna bağlı olarak nasıl değiştiğini anlattı. Konuşmadan sonra Ayşe bizi tanıştırdı ama yanımızda kalamadı. Fethiye konfe-

ranstan ayrılmak üzere olduğu için buluşmamız kısaydı ve yanımda çeviri yapacak birisi olmadığı için tatminkar olmaktan çok uzaktı. Yine de birbirimize sınımsız tutunduk. Aramızda güçlü bir bağ olduğunu hissettim. Ailedeki ve Ermeni cemaatinin kurumlarındaki patriyarkaya başkaldıran bir feminist ve Ermeni olarak, hem Türkiye'deki patriyarkal gelenek ve davranışları ortaya çıkarıp değiştirmek için çaba harcayanlarla, hem de Osmanlı boyunduruğunda ezilen diğer kültürlerden gelen insanlarla ortaklaştığımı hissettim.

Konferans mekân olarak son derece güvenliydi. Zaman zaman Hrant Dink'in ruhuyla dolup taşan, sevgiyle sarmalayan bir yerdi. Beynim patlayacak gibi hissettiğim, gözyaşlarımı zor tuttuğum, hatta kendimi tutamayıp ağladığım anlar oldu. Katılımcıların pek çoğuyla çok derin duygular paylaştım. İngilizce konuşamadıkları için iletişim kurmakta güçlük çektiğim ya da söylediklerinin pek azını anlayabildiğim insanlarla bile. Sunumları dinledikçe, soykırım dışında Osmanlı ya da İmparatorluk sonrası döneme dair pek az şey bildiğimi idrak ettim. Kültürel ve politik bağlarımız bir araya gelince o kadar

Avakian'ın Türkiye'deki yakın dostlarından biri, anlaşacak ortak bir dilleri yok gibi görünse de, Fethiye Çetin oldu.

Arlene Avakian, 2015'in Nisan ayında İstanbul'daki Depo'da açılan Nereye Gideceğimizi Bilmeden sergisinde, sanatçı Anti-Pop'un eseri önünde. Hrant Dink'e bir saygı duruşu, bir tefekkür anı.

güçlüydü, o kadar sağlamdı ki, konferans mekânında kendimi evimde gibi hissettim. O mekânda evimde gibi hissetmem elbette Türkiye'de *evimde* olduğum anlamına gelmiyordu. Sokağa geri dönünce, şizofreni de geri dönüyordu.

Konferans aynı zamanda Hrant Dink için tutulan engin yasin da mekânıydı. Konuşmacıların çoğu Hrant Dink'i şahsen tanıyor ve seviyordu. Sunumlarına arkadaş, mentor ya da hayranlık duydukları bir kişi olan Hrant'a atıfla başlıyorlardı. Aile fertlerinin de katılımıyla bir akşam Hrant Dink anmasına ayrılmıştı. Hepimiz ellerimizde mumlar taşıdık. Herkes ağlıyordu.

O sırada Martha ve ben de yastaydık. 2008'de iki çocuğumuzu da kaybetmiştik. Kızımız Leah'ya* 2006'da lösemi teşhisi konmuştu. Sekiz ay boyunca tedavi gördükten sonra hastalık altı ay kadar gerileme gösterdi. Ancak 2007'de kanser intikamını almak için geri döndü. 2008 ocağında kemik iliği nakli oldu. O hafta içinde oğlumuz Neal'a bir araba çarptı ve birkaç gün sonra yaşamını yitirdi. O ay

* *Aslan Kadın'ın Mirası'nın* özgün baskısı yapıldığında, yazarın kızı Leah kitapta adının değiştirilmesini arzu ettiği için ana metinde Leah'nın adı Hannah olarak verilmişti, biz de çeviride buna uyduk; ancak Avakian Türkçe baskı için yazdığı ek bölümde kızının gerçek adını kullanıyor. (ed.n.)

sonunda Leah hastaneden taburcu oldu ve güç kazanmaya başladı. Umudumuz vardı. Ancak kanser nisanda geri döndü ve haziranda onu da kaybettik. Bu derin yası da içeren pek çok duyguyla baş edemez gibi hissederken bu ağıt, sevgi ve umut mekânında huzuru da bulmuştum. Beklenmedik, hatta esrarengiz bir biçimde bütün bunlar İstanbul'da, Türkiye'de oluyordu.

2010: Anadolu ve Feminizm

Bu İstanbul yolculuğum, sonraki yıllar boyunca yapacağım ve her biri bir öncekinden daha yoğun geçen sekiz yolculuğun ilkiydi. Aradan geçen süre zarfında çok yakınlaştığım Ayşe Gül Altınay 2010'da birkaç kişinin katılacağı dört günlük bir Anadolu seyahati organize etti. Grubumuzda Ayşe, ben ve Martha'nın yanı sıra Pennsylvania Üniversitesi'nde İngilizce profesörü olan Amerikalı Ermeni David Kazanjian, New York Üniversitesi'nde Toplumsal ve Kültürel Çalışmalar alanında doçent olan partneri Maria Josephina Saldaña-Portillo ve kadına yönelik şiddetle mücadelede güçlü bir vakıf olan KAMER'in kurucusu Nebahat Akkoç vardı. Akkoç'la Erzurum'da buluştuk. Bizleri Erzincan, Dersim, Elazığ ve Diyarbakır'daki KAMER merkezlerine götürdü ve vakıf bünyesindeki kadınlarla tanıştırdı. Bu kadın merkezlerini ziyaretlerimizin ve kadınlarla tanışmamızın yanı sıra Nebahat Akkoç'la birlikte Erzincan'da yaşlılarla buluşma, Alevilerin kutsal mekânlarını ve Dersim'in dışındaki bir köyü Metin Kahraman'la birlikte ziyaret etme şansını da bulduk. Bir zamanlar binlerce Ermeni'nin evi olan Harput'a bağlı bölgelere de gittik. Habab/Ekinözü'ndeki bir Ermeni çeşmesi ve manastır kalıntıları da bir başka önemli duraktı. Fethiye Çetin'in anneannesi burada doğmuş ve buralar Ermenilerden "temizleninceye" dek burada yaşamıştı. Son günümüzü, mayıs ayında bile Suriye'den gelen kum fırtınası ile inanılmaz derecede sıcak olan Mardin'de geçirdik.

Bir kez daha kendimi güçlü ve karmaşık duygular içinde hissettim. Bu kez KAMER'deki kadınların, kadına yönelik uç noktalardaki şiddete karşı duruşlarına, iç gözlemlerine ve özeleştirel tutumlarına hayran kaldım. Bir önceki yıl konferansta Nebahat Akkoç'un

KAMER hakkındaki konuşmasını dinlemiş ve grup hakkında bir şeyler okumuştum. Ancak kadınlarla kendi ortamları içinde tanışmak, bizlere neyle mücadele ettiklerine ve nasıl bir başarı elde ettiklerine dair paha biçilemez bir bakış elde etme şansı sunmuştu. Kadınlar kapı kapı dolaşarak ulaştıkları kadın sayısından besbelli çok gurur duyuyorlardı. Kapı kapı dolaşıp kadınlara şiddet mağduru olduklarını anlatıyor, onlara da mağdur olup olmadıklarını soruyor ve onları da Merkez’lerdeki farkındalık gruplarına katılmaya davet ediyorlardı. Konuştukları kadınlardan bazıları kocaları evde yokken evlerinde kilit altındaydı. Bu halde bile Merkez’lerdeki farkındalık gruplarına katılmayı başarabilen ve hayatlarını değiştirmek için adım atan kadınlar olmuştu. Bizlere, yürüttükleri çocuk yuvası çalışmalarını, kadınlar ve kız çocukları için nasıl eşitlik mücadelesi verdiklerini ve aile içi rol dağılımını nasıl değiştirdiklerini anlattılar. Çocuklarla çalışırken, basmakalıp cinsiyet rolleri içeren hikâyelere nasıl daha eşitlikçi sonlar yarattıklarını anlattıkları bir örnek vardı. Kreşteki çocukların anneleri çocuklarına hikâyelerin bilindik sonlarını okuduklarında, çocukların karşı çıkıp yazmalarına yardımcı olunan yeni sonları talep ettiğini anlatıp şikâyetçi olduklarından, gülererek bahsettiler. Çocuklara bakılırsa hikâye anlatmanın doğru yolu buydu. Kreşteki öğretmenler annelere, çocuklarına hikâye anlatırken kız çocuklarını ve kadınları kötülemeden yeni ve farklı sonlar üretmelerini salık veriyorlardı. Namus cinayetlerini önlemek için yaptıkları çalışmalardan bahsederken bile, herkes gelecekte umutluydu. Benzer bir iyimserliğe farklı şehirlerdeki kadınlarda da rastlamıştık, ancak Erzurum’da buna rast gelmek akıl almaz bir şeydi. Sokaklarda çok az kadın görmüştük. Kendi güvenliğimiz konusunda herhangi bir çekincemiz olmasa da, Erzurum’daki kamusal alanın eril bir alan olduğu gayet açıktı.

Merkez’de tanıştığımız kadınlar sadece fark yarattıklarına değil, aynı zamanda hareketin büyümekte olduğuna da derinden inanıyorlardı. Nereye gitsek kadınlar bizlere hayatlarının nasıl değiştiğini, KAMER’in sağladığı istihdam ve eğitim sayesinde özgüvenlerinin nasıl arttığını ve yepyeni beceriler geliştirdiklerini anlatıyorlardı. Bu

kadınlardan bazıları KAMER bünyesine katılmadan önce hiç kendi parasını kazanmamıştı.

KAMER'in beyan ettiği ilkeler ile hayata geçirdikleri arasındaki tutarlılığı da ayrıca takdir etmiştim. Nebahat Akkoç'un liderlik tarzı ile KAMER'in hiyerarşik olmama ilkesi arasındaki birebir örtüşme bu çalışma pratiğinin çok vurucu bir örneğini oluşturuyordu. KAMER'in kurucusu, itici gücü ve uluslararası tanınırlığı olan bir feminist olarak Akkoç, pek çok kadının, özellikle de yardım istemek için kendi ayaklarıyla merkeze gelenlerin kolaylıkla gözünü korkutabilecek karizmatik bir figürdü. Oraya ilk vardığımızda, sorularımızı ona bakarak sorma eğilimindeydik ve o, her seferinde diğer kadınlara döndü ve konu hakkında onların ne düşündüğünü sordu. Sohbet başladıktan sonra sık sık odadan çıkarak kadınların kendileriyle ilgili konuşmalarını sağlamak için alan açtı. Kadınlara ve bize, bu merkezlerde sorularımıza cevap verecek en doğru kişilerin yine bu kadınlar olduğunu gösterdi. Çalışmayı günbegün yürüten uzmanlar onlardı. 1960'lardaki ilk adımlarından bugüne dek kadın hareketinin içinde yer almış biri olarak, Nebahat Akkoç'un tutumundan etkilenmiştim. Hiyerarşik olmamak Batılı kadın hareketinin de bir ilkesi olmakla birlikte, bir liderin bunu bu kadar tutarlı bir şekilde gerçekleştirebildiğini daha önce hiç görmemiştim. O ilk yıllarda pek çoğumuz bunu başarmaya çalışmış, ağırlıkla çok kısa sürede yenilgiye uğramıştık. Artık hiyerarşik olmama ilkesi o kadar da çok tartışılmıyordu.

KAMER'in Batı'daki kadın hareketinin asla sahip olmadığı ve hayati önem taşıyan bir ilkesi de başkalarına uyguladığımız şiddetin sorumluluğunu da yüklenmekti. Kadınlardan birine bunun onlar için ne anlama geldiğini, kendisinin ne gibi bir şiddet uygulamış olabileceğini sorduğumda, kızını oğlundan daha farklı yetiştirmiş olduğunu söyleyerek yanıt verdi. Bir başkası içinse, farkındalık artırma gruplarına katılmadan önce Alevilere karşı ayrımcılık yapmış olması vaktiyle uygulamış olduğu şiddete örnekti. Şiddet nosyonunun anlam alanının Batı'daki kadın hareketinde de bu şekilde genişletilmesi, bazı kadınların ötekiler üzerinde kurduğu "ırk" ve sınıf üstünlüğünü tesbit ve bertaraf etme girişimlerimize yardımcı olabilirdi. Kanaatim

Diyarbakır KAMER’li kadınların Arlene ve Martha için sürpriz kına gecesinden.

odur ki, bu ilke Diyarbakır KAMER’deki kadınların 35. yıldönümümüzde Martha ve bana verdikleri çok dokunaklı bir hediyeye de vesile oldu. Lezbiyen birlikteliğimizi kutlayan, kadın dayanışmasının bir hediyesi olarak ellerimize kına yakıp, bizlere türküler söyleyen kadınları Martha’yla birlikte büyülenerek izledik. KAMER’li kadınlardan öğreneceğimiz çok şey olduğu açıldı.

2015: Kastamonu: Arşivleri Karıştırmak

Nihayet 2015’te Ayşe ve Martha Kastamonu’yu ziyaret etmem gerektiği konusunda beni ikna edebildiler. Kastamonu anneannem ve dedem Elmas ve Hampartzum Tutuyan’ın tanıştığı ve evliliklerinin on bir yılını geçirdiği şehirdi. Anneannem üç çocuğunu da orada doğurmuştu. Arsenik, Aşot ve en küçükleri olan annem Bercuhi’yi. Travmatik bir geçmiş, genellikle hafıza mekânlarının duygusal etkisini artırır. Ancak, ailemin buradaki yaşamı hakkında çok az şey bildiğimden ve kuvvetle muhtemel oraya vardığımda o zamana dair bir ize rastlayamayacağımdan, Kastamonu’da olmanın bende duygusal bir tepkiye yol açmayacağı ya da *vermem gereken* tepkinin, geçmiş deneyimlerce yönlendirilmiş –hatta yaratılmış– bir tepki olacağı endi-

şesini taşıyordum. Bu türden hislerle dopdolul halde Kastamonu'ya giden uçağa adımımı attım. Bunu izleyen yirmi dört saat boyunca deneyimlediğim şey, şimşek gibi bir anda parlayıp sönen, bir dizi çok güçlü hafıza çakmasından ibaretti. Hiç kuşkusuz ki, ailemin burada olduğuna, bu sokaklarda yürüdüğüne, bu pazarlarda işlerini gördüklerine, bu dükkânlarda alışverişlerini yaptıklarına dair geçmişe ait izleri bana iletiyorlardı.

İlk hafıza çakması uçak iniş için alçalırken oldu. Pencereden aşağı, engebeli dağlara baktım ve anneannemin otuz yıldan fazla bir zaman önce yaptığım röportaj esnasındaki sesini duydum. Jandarmaların götürdüğü oğlu Aşot'u geri almak için Daday'a yürürken başından geçenleri anlattığında sarf ettiği sözcükleri duydum, Ermenice konuşuyordu. "Dağlarda yalnızım, beni duyuyor musun? Karanlık. Yol yok. Hiçbir şey yok. Yalnızım. Anlıyor musun?" Şimdi karşımda duran bu dağlara bakarken, korkan, ama Aşot'u geri almaya kararlı olan anneannemi hissedebiliyordum. Sonra uçak yere indi ve pist üzerinden küçük terminale, Kastamonu'ya geldiğimizi bildiren işarete doğru yürürken anneannemin varlığını artık hissedemiyordum.

Ortasından akan bir nehir ve nehrin çeperini saran tepelere kurulmuş evleriyle, küçük, güzel bir şehre benzeyen Kastamonu sokaklarında yürüdük. Tahmin edileceği gibi, pek az insan İngilizce konuşabiliyordu ve iletişim kurmak için Ayşe'ye bağımlıydık. Otel çalışanlarından, Kastamonu dokumalarının eskiden beri çok meşhur olduğunu öğrenmişti. Bizi bunların satıldığı sokağa doğru yönlendirdiler. Krem rengi kumaşların üzerine basılmış büyük, siyah renkli figürleriyle türlü çeşitli masa örtüleri ve önlüklerin sergilendiği tezgâhların yan yana dizildiği bir sokağa vardık. Daha önce hiç bunlarınkine benzer bir desen görmemiştim. Bir masa örtüsünün kenarını tutup kaldırdığımda, teyzemin, babasının –dedemin– kumaşa baskı yapan bir makine icat ettiğini söylediği aklıma geldi. Bir titreme hissettim. Hampartzum hakkında çok nadir anlatılan bir şeyi hatırlatmıştı. Anneannem dedemden ara sıra bahsederdi, ancak onun hakkındaki yorumları hep aynı olurdu. Dedemi dünyanın en harika ve akıllı adamı olarak yerlere göklere sığdıramazdı. Bu övgü dışında dedem hakkın-

da başkaca bir detay vermezdi. Şimdi Kastamonu kumaşlarıyla çepeçevre sarılmışken, bu çok özel figürlerin onun makinesinden çıkıp çıkmadığını merak ettim. Kastamonu'nun bu özel baskılı dokumalarla meşhur olmasını o sağlamış olabilir miydi? Kendimiz için bir masa örtüsü ve arkadaşlar için hediyeler aldık. Ayrılırken Hampartzum Tutuyan ile aramda oluşan o ince bağı hissettim.

Ayşe beni Kastamonu'yu ziyarete ikna etmeye çalışırken, nüfus kayıtlarında ailemle ilgili daha çok bilgiye ulaşabilmemin de mümkün olabileceğinden bahsetmişti. Elmas Tutuyan'ın torunu olduğuma dair belgelerin kopyalarıyla birlikte, otomatik silahlı polislerin koruduğu büyük bir binada bulunan devlet dairesine yaklaştım. Türkiye devletinin temsilleriyle karşılaştığımda hissettiğim korku beni bir kez daha alt etmişti. Türkiye devletinin bir memuruna *Ermeni* ailemle ilgili bir şeyler soracaktım. Mideme kramplar girdi, arkamı dönüp olabildiğince hızlı bir şekilde oradan uzaklaşmak istedim, ama iki yanımdaki Ayşe ve Martha tarafından desteklenerek merdivenleri tırmandım. Bilgisayarlı bir masanın başında oturan bir adama doğru yönlendirildik ve masanın önündeki koltuklara oturduk. Ayşe adama ailemle ilgili bir şeyler sordu, Arlene Avakian ve Elmas Tutuyan dediğini duyduğumda, içinde belgelerim olan dosyayı kavrayan elimin soğuk soğuk terlediğini hissettim. Adam bana doğru döndü ve benimle göz teması kurarak ama Ayşe'ye hitaben, 1915 öncesinin kayıtlarının onlarda olmadığını, tüm kayıtların Ankara'da olduğunu söyledi. Oraya gidebilir ve onları talep edebilirdim ya da

Avakian'ın Türkiye'deki akrabalarından, Nektar Tutuyan Özkeşiş, *Lion Woman's Legacy*'nin fotoğraf sayfalarında aile üyelerinin yüzlerine bakıyor.

ABD'deki konsolosluğa gidebilirdim. Sıkılı duran parmaklarım çözülüverdi ve adama gülümsedim.

Duygusal açıdan oldukça yoğun bir gündü ve gevşemek için bir bardak votkaya ihtiyacım vardı. Ayşe, şehrin en eski mahallesindeki Kurşunluhan Otel'de alkol bulma ihtimalimizin yüksek olduğunu söyleyip oraya gitmeyi önerdi. Arnavutkaldırımı döşeli meydana geçerken, ince tabanlı sandaletlerimin altında hissettiğim eski taşlar bir başka hafıza çakmasına yol açtı. Elmas ve Hampartzum da büyük olasılıkla bu taşlar üzerinde yürümüştü. Teyzem, dayım ve annem, ufaklık hallerinin sarsak adımlarıyla Elmas'ın ya da Hampartzum'un elini tutarak bu taşlar üzerinden geçmişti. Bu duyguya tutunmak istedim, 1915'ten önceki yaşamlarının nasıl olduğunu hissetmek istedim. Ama bu duygu da otele varınca uçup yitti. Akşamüstü güneşi altında geniş avlusunda oturduğumuz otelin güzelliğinde huzur bulduk. Garson binanın geçişinin 15. yüzyıla dayandığını, o tarihlerde tüccarların konakladığı bir mekân olduğunu, ancak 19. yüzyılda dokuma ve diğer malların satıldığı bir pazar haline geldiğini anlattı. Dokumacılar pazarı. Hampartzum bu avluya kumaş alıp satmaya gelmiş olmalıydı. Buraya bizi getiren tesadüfe şaşarak oturduk. Saat altıyı geçmişti ve o gün erken saatlerde gördüğümüz pastırmacıyı kapandıktan yakalamak istiyorsak, çıkmamız gerekiyordu.

Küçük dükkâna girdik, genç bir adam siparişimizi aldı ve pastırma kâğıt inceliğinde dilimlemeye başladı. Ayşe, arkasındaki duvarda resimleri olan adamlar hakkında genç adama sorular sordu. O da fotoğraftakilerin babası, dedesi ve büyük dedesi olduğunu söyledi. Kendisinin 1870'te kurulan bu dükkânın dördüncü kuşak sahibi olduğunu anlattı. Elmas bu dükkânın kurulduğu tarihten otuz dört yıl sonra Kastamonu'da genç bir gelindi. Ayşe genç adama atalarının burada 1915'te yaşayan bir Ermeni olan anneanneme pastırma satmış olabileceği ihtimalinden söz etti. O da tereddüt etmeksizin, bana bakarak gülümsedi ve bir dilim pastırma uzattı. Lezizdi. Belki de hayatım boyunca yediğim en lezzetli pastırmaydı.

Kastamonu'da olmak, o sokaklarda yürümek, o dükkânda pastırma yemek, hepsi sadece bölük pörçük parçalar. Muhtemelen hayatları altüst olmadan önce anneannemin ve dedemin kim olduğuna

Ayşe Gül Altınay, Martha Ayres ve Arlene Avakian,
Avakian'ın memleketi Kastamonu'da. 2015.

dair asla daha fazlasını öğrenemeyeceğim. Dedem Hampartzum'un nasıl öldüğünü hiç öğrenemeyeceğim. Ailemin neden ölümüne bir yürüyüşe zorlanmadığını, yürümek yerine bir arabada yol aldıklarını, neden bir eve alınıp karınlarının doyurulduğunu hiç bilemeyeceğim. Ermeni çocukların Müslümanlaştırılmak için bekletildikleri kampta jandarmaların dayımı ne kadar tuttuklarını, o süre zarfında deneyiminin ne olduğunu ve bunun hayatını nasıl etkilediğini hiç bilemeyeceğim. Anneannemin yokluğunda teyzem ve anneme ne olduğunu asla öğrenemeyeceğim. Korku ve belirsizliğin hüküm sürdüğü o zamanlarda, annelerinin evden çıkıp gitmesinin, evlerini, babalarını ve üstüne erkek kardeşlerini kaybetmenin sonraki hayatlarını nasıl biçimlendirdiğini hiç bilemeyeceğim. Ama yine de yaşadıkları şehre gitmekle, nasıl bir yurtları olduğunu azıcık da olsa deneyimlemiştim. Zihnimde çakan şimşeklerin ardında bıraktığı o imgeler hâlâ bende.

2014 yılında, İstanbul'da, hayatımda ilk kez bir Ermeni Soykırımı anmasına katıldım. Olağanüstü güçlü, ekseriyetle sessiz geçen anmaya katılan yüzlerce insan, 24 Nisan 2015'te kaybedilmiş insanlara ait fotoğrafların etrafını çepeçevre sarmış olarak yerde oturuyordu. Ermeni ezgileri çalındı ve kayıpların isimleri ve meslekleri okundu. Sessizlik içindeki kısa saygı duruşundan sonra, anma sona erdi. Yaşın bu şekilde ortaklaşması, ailemden bana miras kalan soykırım

8 Ocak 2016'da *Agos*, Arlene Avakian'ın Kastamonu gezisini anlattığı yazıyı yayımladı. Bu yazı, sonrasında, pek çok Kastamonulunun, Avakian ve ona eşlik eden Ayşe Gül Altınay'la temasa geçmesini sağladı.

travmasını atlatmamı sağlayan ve özellikle Taksim Meydanı'nda olacağına ihtimal dahi veremeyeceğim bir başka deneyim oldu.

Birkaç gün sonra Cumartesi Anneleri'nin eylemine katıldım. Anmada yerde dizili duran kayıp Ermenilerin fotoğrafları, bu kez kaybedilmiş Kürtlerin fotoğraflarının yanı başına dizilmişti. Hayretler içindeydim. Soykırım esnasında Ermenileri öldüren, Ermenilerin topraklarında ve evlerinde yaşayan aynı insanlar, bugün ölümlerimizi kutsuyor ve suça iştiraklerinden dolayı özür diliyorlardı. Ertesi yıl yüzüncü yıl anması için İstanbul'a tekrar geldim ve Cumartesi Anneleri'nin eylemine bir kere daha katıldım. Eylemi düzenleyenler, bir Ermeni'nin de söz almasını istediler, ben de birkaç kelam etmeye razı oldum. Kaybedilmiş Kürtler ve Ermenilerin fotoğrafları ile çevriliyken, celppe orduya çağrılan ve bir daha kendisinden haber alınmayan dedemi düşündüm. Daha önce onu bir kayıp olarak tasavvur etmemiştim. Ayşe her zaman olduğu gibi benim için çeviri yapıyordu ve organizatörlerden birine dedem hakkında konuşmak istediğimi söyledi. Sonra bana dönüp "Dedenin ismini öğrenmek istiyorlar," dedi. O an dedemin ismini hatırlayamadım. O anda, dedemin iki kez kaybedildiğini düşündüm; ilkin soykırımda, sonra da soykırımın inkârıyla. Ailem soykırım ya da Türkiye'deki hayatları hakkında konuşmazdı. Anneannem sık sık dedemin ne kadar mükemmel bir

adam olduğunu söylerdi ama ismini pek zikretmezdi. Dedem ve çifte kaybedilişi hakkında konuşurken, elimde bir Kürt'ün fotoğrafını taşıyordum. Kürtlerin, Ermenilerin ve Türklerin buradaki bir aradalığının geleceğin bir tezahürü olmasını umut ettiğimi söyleyerek, konuşmamı bitirdim. Son konuşmacı bendim. Konuşmamı bitirince Kürt, Türk, çok sayıda insan gelip bana sarıldı, elimi sıktı. İngilizce konuşamayanlar gözleriyle konuştu.

Ayşe ve Fethiye ile birlikte yaşamımı değiştiren türden bir başka deneyim daha yaşadım. 2014'ten bu yana düzenli olarak bir araya gelerek, bir sohbet kitabı üzerine çalışıyoruz. Farklı coğrafyalar ve farklı bağlamlarda ifade bulmuş olsalar da, paylaştığımız ortak politik duruşu enine boyuna ele aldığımız bir sohbet alanı açtık. Bu alanı bir uzlaşma ya da iyileşme alanı olarak algılamıyoruz. Daha çok, kendi bağlamlarımızın güç dinamikleri içinde, "ırk"/etnisite, toplumsal cinsiyet, sınıf, cinsellik ve bunların birbirleriyle etkileşimlerinin inşasındaki benzerlikler ve farklılıkları değerlendirebilmemize imkân veren bir alan olarak görüyoruz. Kimi zaman acıyı ve yası paylaştığımız bir alan olmakla birlikte, kimi zaman da, kişisel ve politik yolculukların, bütün renkleri ve tatlarıyla yaşamın, ev yapımı yemek tariflerinin ve pişirme yöntemlerinin paylaşıldığı bir alan. Yanı sıra, hikâyelerin, belli başlı olayların geçtiği mekânların paylaşıldığı bir alan. Kahkahanın ve sevginin alanı. Bu alanı yaşamın bizde açtığı yaraları iyileştiren bir alan olarak deneyimledik. Ancak bu iyileşme hiçbir zaman birincil amacımız ya da arzumuz olmadı. Bir kere yüreğini ve zihnini, hatta yaşamını bir başkasına açmaya başlayınca, her şey iyileşmeye başlıyor. Bütün yapabildiğimiz, bu açıklığın ve bir başka yaşamın mümkün olabildiği bir alan yaratmaktı.

Türkiye'de ve kitabımız için çalışmalarımız esnasında edindiğim deneyim o kadar güçlüydü ki, Ermeni kimliğimi ve bunun bağlamlarını keşfetmek için bana bir alan açtı. Çünkü siyaseten ortaklaştığım, beni bir bütün olarak görüp duyabilen ve benim de onları görüp duyabildiğim insanlarla birlikte olabildim. Kimi zaman Fethiye ile olduğu gibi ortak bir dilimiz olmasa bile. Artık Ermeniliğimi kayıtsız şartsız kabul edebiliyorum, çünkü icra ettiğim haliyle kabul edileceğini biliyordum. Artık bir "derkenarda kalan" değilim. Kendi topluluğumu ve evimi, Türkiye'deki arkadaşlarım ve meslektaşlarımda buldum.

Kayıp

Son on yılda çok büyük kayıplar yaşadım. 2008’de her iki çocuğum, Leah ve Neal, hayatlarını kaybetti. 2016’nın ağustos ayında sekiz aylık bir kanserin ardından sevgili Martha öldü. *Aslan Kadının Mirası* 1992’de yayımlanmıştı, ancak hatıratım gerçekte 1982’de sona eriyordu. O zamanlar Martha’yla ben kırklı yaşlarımızın başındaydık, Neal yirmi, Leah on sekiz yaşındaydı. Hatıralarımı yazmayı bitirdikten sonra geçen yıllarda üçü de dolu dolu hayatlar yaşadılar.

Neal liseyi bitirdi ve hizmet sektöründe işe başladı. Bilişsel engeline rağmen bağımsız ve dolu dolu bir hayatı idame ettirebildi. Çok küçük yaşından itibaren müziği, özellikle de rock and roll’u sevdi ve yaş aldıkça bu konudaki istisnai yeteneği ortaya çıktı: bir anlığına duyduğu bir şey Amerikan müzik tarihi ile en kıyıda köşede kalmış ve unutulmuş olayları anımsayıp anlatmasını sağlayabiliyordu. Sanatçılar ve hayatları hakkında sınırsız bilgi depolamıştı. Geniş müzik zulasında, kitaplar, videolar ve haritalar biriktirmişti. Bit pazarlarını, garaj satışlarını ve bu alandaki uzmanlığıyla çok iyi tanınır hale geldiği plak toplantılarını dolaşip koleksiyonunun parçalarını topluyordu.

Evimizin yakınındaki bir sitede kendi dairesinde yaşayabilecek duruma geldiğinde, sosyalleşemeyip tek başına kalacağından endişe duymuştum. Onun, New York’ta doğup büyüdüğüm, insanların birbirini gözettiği o eski mahalleye benzeyen, ırksal, ekonomik ve farklı varoluşsal durumların olumlu anlamda gözetildiği bir komünde yaşamasını arzu etmişim. Böylesi bir imkân yaratabilmek için, bilişsel engelli insanların aileleriyle ve konutlandırma aktivistleriyle tanıştım. Kâr amacı gütmeyen konut edindirme gruplarından birinden, projemizi finansal açıdan destekleyeceklerine dair yardım sözü alabildik. Beş yıl süren çok yoğun bir çalışmanın ardından, beşi bilişsel engelli yetişkinler için tasarlanmış 25 dairelik bir konut koooperatifi olan ABODES’in temellerini attık. Neal orada yaşamaya bayıldı. Aylık yönetim toplantılarına ve sosyal etkinliklere katıldı. Komün dışında da arkadaşlıklar kurdu. Öldüğünde bir sevgilisi vardı. Çok sevildi. Cenaze törenine yüzden fazla insan katıldı.

Arlene Avakian ve 42 yıllık hayat arkadaşı, eşi Martha Ayres İstanbul'da. 2015.

Kızım Leah'nın ergenlik yılları oldukça zor geçti, liseden atıldı ve restoranlarda çalıştı. Ancak yirmi yaşına geldiğinde lise denkliğini aldı ve üniversiteye girdi. Ada Comstock Araştırmacı Programı'ndan aldığı tam bursla Smith College'dan dereceyle mezun oldu. Senaryo yazarlığı dalında üç kez Denis Johnston, bir kez de Jill Cummins MacLean mükemmeliyet ödüllerini aldı; sonra da Julliard School'dan senaryo yazarlığı branşında diplomasını, Iowa Üniversitesi Yazarlık Atölyesi'nden Sanat Alanında Yüksek Lisans derecesini. Oradayken, Öğretmenlikte Mükemmeliyet ödülüne layık görüldü ve yıllık Iowa Senaristler Festivali'ne iki kez katılmaya hak kazandı.

Leah oyunlar, uyarlamalar, şiirler, denemeler, şarkı sözleri, kısa öyküler yazan ve performans sanatçılarıyla işbirliği içinde çalışan bir edebiyatçı olmasının yanı sıra, *Punk Planet* dergisinde editörlük ve köşe yazarlığı yaptı. Yazdığı oyunlardan, Ermeni Soykırımı hakkında bir kara komedi olan *Bleach* ile toplumsal adalet konulu oyunlara verilen Maibaum Ödülü'nü kazandı. Bir aile komedisi olan *Raised By Lesbians* ABD'nin hemen her yerinde sahnelendi. Hizmet sektörünü

konu edinen bir edebiyat antolojisi olan *For Here or To Go*'nun* editörlüğünü yaptı.

Leah aynı zamanda bir eğitimciydi. Vassar ve New York Sahne ve Sinema Powerhouse Tiyatrosu Çıracak Yetiştirme Programı'nda lise ve üniversite öğrencileriyle birlikte çalıştı. New York City devlet okullarına bağlı çalışan bir öğretmen sanatçıydı. Öldüğü esnada, bünyesinde Yazma Merkezi'ni kurduğu Laboratory Institute of Merchandising New York City'de hocaydı.

Leah'nın ölümünün ardından Martha'yla ve bir grup arkadaşıyla beraber yetenekli, ancak henüz tanınmamış kadın oyun yazarlarını desteklemek amacıyla, Leah Ryan Yetişmekte Olan Kadın Yazarlar Fonu'nu kurduk. Yıllık nakit para ödülüyle, yetişmekte olan bir kadın oyun yazarını destekleyecek ve kazanan oyunun New York'ta bir okumasını gerçekleştirecektik. Fon yakın zamanlarda, ciddi bir hastalıkla mücadele eden yazarlar için acil bir kaynak oluşturarak Leah'nın bir dileğini daha yerine getirdi.

Martha, Jungcu rüya analizini feminist açıdan yorumlayan ve yıllar boyunca rüya gruplarıyla çalışan çok başarılı bir psikoterapistti. Pek çok terapist gibi, o da insanların anlattığı hikâyelerden büyülenirdi. Kendisi de muhteşem bir hikâye anlatıcısıydı, en sonunda da bir yazma grubuna katıldı. Birkaç yıl sonra, benim de çalışmalarına katıldığım yazma grubunun yönetimini ele aldı. Grubun diğer katılımcılarıyla birlikte, onun hayat doluluğundan ve yazarken duygularını dolaysız dışavuruşundan çok keyif alırdık. Aynı esnada, Renee Nell Tedavi Merkezi'nde çalıştığı zamandan beri hep ilgisini çekmiş olan Kripalu Yoga sertifikasını da aldı. Haftada iki kez yoga dersleri vermeye başladı. Bu işe kendini adayan bir öğrenci kadrosu olmuştu. Yazma grubuna ve yoga derslerine hastalanıncaya dek devam etti.

Birlikte geçirdiğimiz kırk iki yıl boyunca ilişkimiz her geçen gün gelişti ve derinleşti. 2014'te Massachusetts eşcinsel evliliğine izin veren ilk eyalet olunca da evlendik. *Miras*'ın dikkatli okurları, inişli çıkışlı bir ilişkimiz olduğunu fark etmiştir. Dünyayı alımlamamız açısından iki insan birbirinden ne kadar farklı olabilirse, o kadar fark-

---

* İng. "Burada mı, paket mi?"

lıydık. Jungcu sınıflandırmaya göre, ben içe dönük bir tiptim, o ise dışa dönük. Ben duyularıyla, o ise sezgileriyle hareket eden insanlardık. İlişkımız boyunca kimi zamanlar farklı diller konuşur gibiydik. Birbirimizi ve kendimizi kavgalarımız esnasında tanıdık. Fakat birlikte çok da eğlendik. Bir araya ilk gelişimizde ortaklaştığımız temel değerlerimiz yıllar geçtikçe daha da derinleşti.

Çocuklarımızın ölümünden sonra Ayşe Gül Altınay, bizi İstanbul'a davet etti ve hem kişisel hem de mesleki açıdan önüme yepyeni bir dünya sererek, bize en büyük hediyeyi vermiş oldu. Başta Türkiye'ye gitmek konusunda isteksiz olan Martha, ilk yolculuğumuzu izleyen sekiz yolculuğumuzda deneyimlediğimiz her şeyi çok güzel karşıladı. İstanbul'a ilk yolculuğumuz esnasında ailemin memleketi, annemin doğduğu şehir olan Kastamonu'yu ziyaret etmem konusunda ısrarcı olan da Martha'ydı. Onun ve Ayşe'nin ısrarlarına 2015'te ikna oluncaya dek kulak tıkamıştım. İnat edip direndikleri için, şimdi ikisine de minnettarım.

Onunla olduğum 42 yıl boyunca Martha'yla ilişkim, daima gelişti ve derinleşti. Birlikte çok mutlu olduğumuz gibi, çocuklarımızın ölümü gibi çok sarsıcı pek çok acıya da birlikte katlandık. Artık onsuz bir hayatı yeniden kurma safhasındayım. Martha'yla beni seven aile üyeleriyle ve sevgili dostlarla çepeçevre sarılı olmaktan dolayı çok şanslıyım. Bazı arkadaşlarımız bizi çok eskiden beri, bir araya geldiğimiz ilk zamandan beri tanıyor. Diğerleri o hastayken ve ölümünden sonra hep yanımızda olan Leah'nın arkadaşları. Birlikte yasımızı tuttuk ve çok yakınlaştık. Martha'nın sekiz ay süren hastalığında da bu insanların desteği çok büyüktü. Şimdi yasımı tutup, hayatımı onsuz idame ettirebilmenin yolunu ararken, onlara tutunuyorum. Bu günlerde bazen yine anneannemi düşünüyorum. O da inanılmaz kayıplar verdi, evini, kocasını, kuvvetle muhtemel başka aile fertlerini ve arkadaşlarını kaybetti. Her ne kadar ABD'de sığınılacak bir yer bulmuş olduğunu varsaysak da, kendisine yabancı olan ve kendisinin bir yabancı addedildiği bu ülkeye göç etmeye zorlanmıştı. Ama o sadece hayatta kalmanın yeni bir yolunu değil, hayattan gerçekten zevk almanın yolunu da buldu. Keyifle yaşadı. Elmas, bana bir miras daha bıraktı.